

DE ZANDLOPER

VAN HET BESTUUR

Simon van de Pol, voorzitter

Op 17 april koos de algemene ledenvergadering van onze vereniging mij als uw nieuwe voorzitter. Gelukkig blijft mijn voorganger Hans van Bemmelen lid van het bestuur.

Na de pauze werd een lezing verzorgd door het Platform Militaire Historie Ede aan de hand van een prachtige serie knap

gerestaureerde foto's van de optocht ter gelegenheid van

Koninginnedag/bevrijding op 2 september 1945. De foto's brachten bij de mensen in de zaal tal van herken-

ningen en discussies over wat je nou precies zag.

En precies dat is wat de Vereniging Oud Ede (VOE) zo mooi maakt. Terugzoeken, bewaren en laten zien hoe Ede vroeger was en hoe het geworden is tot het Ede van nu. Het Ede uit de middeleeuwen, maar ook het Ede van na de oorlog.

Aandacht voor de hedendaagse geschiedenis laat mensen stil staan bij de tijd toen je naar de lagere school ging en geeft antwoord op de bij velen levende vraag waarom je dorp/stad niet gebleven is zoals het was...

In mijn tijd als wethouder sprak ik heel vaak mensen die hoofdschuddend moesten constateren dat er veel moois in Ede is verdwenen. Weet je nog, de muziektent of café Marktzicht?

Nostalgie is mooi en past ook bij een Vereniging Oud Ede.

Maar nostalgie alleen is te weinig. Het mooie van de vereniging zijn dan de grondige studies door mensen uit de vereniging die vervolgens heel leesbaar worden gepubliceerd in De Zandloper.

Uitgave van de Vereniging Oud Ede 41e jaargang, nummer 2, mei 2013

INHOUD

PAG.

<i>Van het Bestuur</i>	1
<i>Boeksignalement</i>	2
<i>Moord aan de Rijksweg</i>	3
<i>Chr. Hogere Landbouwschool</i>	10
<i>Wapenboek Carl van Arnhem</i>	22
<i>Klok van Kernhem (aanv.)</i>	25
<i>Bouwbiografie kazernes</i>	26
<i>Rondom Buitenzorg (aanv.)</i>	29
<i>Verhaal van Ede</i>	31
<i>Hist. Museum Ede</i>	31
<i>Colofon</i>	32

Maar er is meer om de Vereniging te koesteren.

Onze **bibliotheek** bijvoorbeeld. Die heeft zijn plaats gevonden in het gemeentearchief. Als u wilt zoeken in de bijna 1.500 boeken en boekjes over de gemeente Ede kunt u twee dingen doen:

1. Via de site van de VOE gaan zoeken. Dat gaat als volgt: Ga naar www.verenigingoudede.nl en vervolgens in de adresbalk naar **Weblinks** en dan naar **Bibliotheekcatalogi Barneveld en Ede**.

U komt dan in het zoekprogramma waarin u uw zoektermen kunt invoeren.

2. Als u dat allemaal te lastig vindt kunt u ook een beroep doen op de medewerkers van onze bibliotheek, die iedere donderdagmiddag graag bereid zijn u te helpen. Opgevraagde boeken kunt u lezen in de studiezaal en niet mee naar huis nemen.

Op de startpagina van de website van de VOE staat nog steeds vermeld dat er **dubbele boeken** te koop zijn. Het bestand kunt u openen met Acrobat Reader, maar er ligt ook een lijst in de studiezaal.

Een probleem vormen de schilderijen die de Vereniging in haar bezit heeft. Mooie schilderijen van specifieke plekken uit oud Ede, maar helaas is er geen of nauwelijks ruimte om ze te laten zien. In de samenwerking met het Historisch Museum Ede is er wel wat wisselruimte, maar toch... We laten ons bezit zo graag zien!

Aftredend bestuurslid Aart Homoet riep ons op om samen te werken met allen in de gemeente die het sociaal-cultureel erfgoed van Ede ter harte gaan. Ik ben zeker van plan om aan die oproep gehoor te geven.

9 juli: Molentocht

Bus excursie langs twee Edese molens: de Concordiamolen en de Walderveense molen. Beide worden bezocht. De molenaars zullen uitleg geven over hun werkzaamheden. De excursie duurt van 19:00 tot circa 22:00 uur. Om 19:00 uur begint de bezich-

tiging van de Concordiamolen aan de Molenstraat. Rond 20:00 uur vertrekt een bus naar de Walderveense molen.

Om deze excursie goed te kunnen organiseren vragen wij u zich vóór 1 juni 2013 hiervoor op te geven. Dit kan per e-mail: VOE@verenigingoudede.nl of per telefoon: 06 34867627.

30 oktober: Lezing Industrieën op de Veluwe

In tegenstelling tot eerdere berichten is deze lezing niet op 23 oktober, maar op 30 oktober en vindt plaats in Hotel De Bosrand. Om 20.00 uur begint de heer G. van Bruggen met zijn lezing. De zaal is open vanaf 19.30 uur.

Boeksignalement

Amateurhistoricus Henk M. Luning (1935) schreef een biografie over een boeiende en omstreden figuur in de wereld van de amateur-archeologie: kapitein H.J. Bellen (medeoprichter van de Vereniging Oud Ede) onlosmakelijk verbonden met de Veluwe en Drentse heidevelden. Vooral in zandverstuivingen en nieuwe ontginningen deed hij belangrijke archeologische ontdekkingen.

Onder de bevolking was hij een bekende persoonlijkheid; de officiële wetenschap was minder enthousiast over deze amateurarcheoloog.

Nadat hij was overgeplaatst naar Drenthe (1931) ging hij op zoek naar de verbinding tussen archeologie en 'de waarheid' van sprookjes en legenden.

Als folklorist voelde Bellen zich thuis onder spiritualisten en hield hij zich bezig met Heilige Lijnen en ziekteverwekkende Aardstralen.

Henk M. Luning: Volgens Kapitein Bellen. Archeologie, folklore en wichelarij op de Veluwe en in Drenthe. ISBN: 978-90-8890-137-9, Sidestone Press, € 29,95 (excl. verz.kosten); www.sidestone.com.

Moord aan de Rijksweg

Hans van Bemmelen

Onderstaand verhaal is gebaseerd op een waar gebeurde moordzaak. Alle gebruikte namen zijn echter fictief evenals de diverse activiteiten van de opgevoerde rechercheurs. In werkelijkheid hebben meerdere politiemensen aan deze zaak gewerkt.

Zaterdag 25 maart 1944: Nederland ging gebukt onder de bezetting door de Duitsers. Joden die aan de deportaties hadden weten te ontkomen, hielden zich schuil op hun onderduikadressen.

Verzetmensen beraamden plannen voor sabotage. Jonge mannen probeerden aan de Arbeitseinsatz te ontkomen.

Amerikaanse bommenwerpers hadden net Berlijn gebombardeerd.

Op die bewuste zaterdag kwam rond 19:00 uur op het politiebureau van Ede een melding binnen, dat in de berm van de Rijksweg, ter hoogte van de Stompekamperweg, een lijk van een man was gevonden, van wie de schedel geheel stuk was. Het lijk lag op zijn rug en de kloven in zijn schedel deden vermoeden dat de dader een handbijl had gebruikt. Het lijk was stijf, terwijl de rijp niet alleen het gras maar ook de kleren van het slachtoffer bedekte. Het zag er dus naar uit dat het de gehele nacht daar had gelegen. Naast het slachtoffer lag een fiets met bloedspatten

op de bel en op de lamp. Op de bovenstang van het frame zat niet alleen bloed, maar ook hoofdharen. Op de onderkant van het frame stond tegen de trapas een zakje met vijf koekjes, terwijl een zesde stukje buiten het zakje op de grond was gevallen en een bloedspat vertoonde. Op het zakje zelf bevonden zich ook enige bloedspatten. Het slachtoffer had erg uit de wonden aan zijn hoofd gebloed, zodat onder zijn achterhoofd een bloedplas was ontstaan. In het gras van de wegberm viel een spoor van een fiets richting de Stompekamperweg op. Vermoedelijk had het slachtoffer geremd voor hij werd aangevallen, want aan het eind van het spoor was een slipspoor in de grond te zien.

Plaats delict anno 2012 Foto: Hans van Bemmelen

Inspecteur Haemersma en brigadier Van Asch van de recherche vormden een hecht duo dat zich weinig aantrok van de mores op het politiebureau. Zij werden door de

dienstdoende agent bij de balie gewaar-schuwde en gingen op onderzoek uit. Van-uit het politiebureau, destijds gehuisvest in twee dubbele woningen aan de Artillerielaan en Infanterielaan, reden zij op hun dienstfiets naar de plaats delict aan de Rijksweg. Al trappend tegen de wind in overdachten zij hun positie binnen het Edese politiekorps. Zij hadden een intense afkeer van het beleid van hun korpschef dat erop gericht was het Edese korps meer op militaire leest te schoeien. Hij was weliswaar geen lid van de NSB, maar sympathiseerde wel met het nationaalsocialistische gedachtegoed. Haemersma en Van Asch ergerden zich mateloos aan collega's die wel lid waren van de NSB. Al op 1 september 1941 kwam de eerste NSB'er hun team versterken. Hij werd ingedeeld bij de economische recherche, maar vatte zijn taak veel ruimer op. Hij zou, uit hoofde van zijn functie, talloze joodse- en andere onderduikers hebben gearresteerd en aan de Duitse autoriteiten hebben overgedragen.

In opdracht van de Sicherheitspolizei arresteerde ook de Edese politie regelmatig mensen die een bedreiging vormden voor de Duitse bezetter.

De maatschappelijke ontredde die na januari 1944 steeds verder om zich heen greep, liet ook het Edese politiekorps niet onberoerd. De personeelsbezetting van het korps werd te klein om de talloze door de bezetters opgelegde taken naar behoren te vervullen. Vanwege dit personeelstekort werden Haemersma en Van Asch ook regelmatig ingezet bij de geüniformeerde politie om te assisteren bij de bewaking van het gemeentehuis, het distributiekantoor en het arbeidsbureau.

Ook moesten de distributietransporten worden bewaakt vanwege de talrijke overvallen door het verzet. Zij moesten ook wel eens hulp verlenen bij de uitreiking van de distributiestamkaarten en persoonsbewijzen.

Zij overdachten dat het misdrijf aan de Rijksweg wel eens zo ernstig zou kunnen zijn dat zij zich eindelijk konden onttrekken aan die extra taken van de geüniformeerde politie en zich volledig konden storten op het onderzoek naar de dader. Zij voelden zich als het ware bevrijd van het militaire gedoe op het bureau.

Uit verklaringen van enkele omstanders op de plaats delict werd het Haemersma en Van Asch al gauw duidelijk, dat het slachtoffer de 30-jarige Jos de Graaf was. Jos woonde met zijn moeder en drie broers aan de Tielkemeijerweg. Hij werkte bij de ENKA en had op de vrijdag daarvoor middagdienst. De diensturen liepen van 14:00 uur tot 21:30 uur. Nader onderzoek bij de ENKA wees uit dat volgens zijn voorman Jos een van de beste medewerkers was en dat hij die middagdienst op de doorpersbleek werkte. Hij moest natte spoelen op de bleekwagen zetten. Zijn collega's hadden geen hekel aan hem. Met één van hen fietste hij die vrijdagavond huiswaarts. Volgens deze collega zou Jos die avond ongeveer om 10 voor 10 thuis gekomen kunnen zijn.

Toen hij om 23:45 uur nog niet thuis was, begon zijn moeder zich ongerust te maken en wakte haar zoon Harry. Harry probeerde zijn moeder gerust te stellen en ging weer slapen. Daar de volgende ochtend om half zeven het bed van Jos nog steeds onbeslapen bleek, ging Harry op onderzoek uit. Eenmaal buiten zag hij enkele mensen in de berm van de Rijksweg staan.

Al spoedig wist hij waarom en hij herkende in het lijk onmiddellijk zijn broer. Hij waarschuwde zijn broer Frits die de vorige avond stomdronken door één van zijn vrienden was thuisgebracht.

Terwijl Harry weer terugliep naar de Rijksweg, zag hij zijn buurman Jan van Velzen kalm de luiken van zijn ramen vastzetten. Hij woonde aan de Stompekamperweg. Van Velzen, die anders altijd

overall met zijn neus vooraan stond, toonde weinig belangstelling voor het gebeuren aan de Rijksweg.

Het slachtoffer bleek al zeven jaar lang een verhouding te hebben met Marie, de vrouw van Van Velzen. Hij kwam vaak bij haar. En als hij daar op bezoek was, werd de deur op slot gedraaid.

Dat Jos het met een getrouwde vrouw hield, was stellig tot ongenoegen van zijn moeder en drie broers.

Bovendien had Jos af en toe hevige ruzie met haar man Jan. 'Daar komt nog eens moord en doodslag van', zo vertrouwde de familie De Graaf Haemersma en Van Asch toe.

Uit verklaringen van vrienden van het slachtoffer concludeerden Haemersma en Van Asch, dat het onder zijn vriendenkring bekend was dat Jos een verhouding had met Marie van Velzen.

Op advies van zijn vrienden ging hij stoppen met die verhouding en had er zelfs een weddenschap over afgesloten. Jos had inmiddels verkering gezocht met de 22-jarige Femke van de Ham. Zij woonde aan de Infanterieaan vlak bij het politiebureau.

Uit verklaringen van de zusjes Balk die op die zaterdagmorgen een bezoek brachten aan mevrouw De Graaf vanwege de moord op haar zoon, bleek dat Marie van Velzen toen gezegd zou hebben: 'Als die koekjes het maar niet gedaan hebben.'

Zij waren op het erf in gesprek geraakt met Harry de Graaf en Marie alvorens zij bij mevrouw De Graaf naar binnen gingen. Wat Marie hiermee bedoelde begrepen de zusjes niet.

De eerste informatie over deze moordzaak gaf Haemersma en Van Asch voldoende aanleiding om het echtpaar Van Velzen nader aan de tand te voelen. Jan werd gearresteerd en vastgezet. Vanwege de gebrekkige huisvesting werd hij opgesloten in één van de slaapkamers van de tot politiebureau omgebouwde woning aan de Artillerieaan.

Jan, 34 jaar oud, werd verhoord in zijn 'slaapkamer' op het politiebureau. Hij werkte eveneens bij de ENKA en was belast met het stuksnijden van droge zijde om daarmee dekens te vullen. Hij stond daarvoor bij een elektrisch gedreven rond mes. Als hij met dat werk bezig was, zaten zijn handen en kleren vol met zijdevlokken. Zijn voorman vond hem een goede werkkraacht.

Politiebureau aan de Artillerieaan 1940–1946, Foto: Gemeentearchief GA 14716

Op donderdagochtend 23 maart, de dag voor de moord, was hij weer bezig met het snijden van zijde.

Hij sneed zich toen in zijn linkerduim, omdat de streng kunstzijde achter iets was blijven haken. Zijn duim bloedde hevig en

daarom ging hij meteen naar de verbandkamer. Daar waar hij had gelopen, zag men een spoor van bloedspatten.

Jan kwam in de Ongevallenwet, omdat hij in zijn werk steeds zijn linkerhand moest gebruiken.

Op die donderdagochtend kwam hij rond 11:00 uur weer thuis.

De volgende dag was Jan nagenoeg de hele dag thuis geweest. 's Ochtends, terwijl hij een ommetje maakte, was Jos de Graaf nog even op bezoek en om half één had hij met zijn vrouw en twee kinderen gegeten. Om half drie was hij naar de fabriek gegaan om in de verbandkamer weer zijn duim te laten behandelen. Om half zes was hij weer thuis. Zoals Jan dat altijd deed, was hij om acht uur op de divan gaan slapen. Om 10 over 10 die avond werd hij gewekt door zijn vrouw om naar bed te gaan. Wat zijn vrouw tussen 20:00 uur en 22:10 uur gedaan had, wist hij niet. Voor het naar bed gaan had Jan nog een kop koffie gedronken, een sneetje brood gegeten en een sigaretje gerookt. De volgende ochtend was hij om zeven uur opgestaan, omdat hij naar Arnhem moest voor een specialistisch onderzoek naar het functioneren van zijn maag en ingewanden. Toen hij de luiken voor zijn ramen open deed, werd hij gewezen op het lijk van Jos de Graaf dat in de berm van de Rijksweg lag en hij was toen op een afstand even gaan kijken. Hij vertelde het aan zijn vrouw die er erg van schrok.

Op de vraag van Haemersma of Jan in het bezit was van een bijl, vertelde hij dat hij een scherpe handbijl had. Een aantal weken geleden had hij hem laten slijpen bij de ENKA en voorzien van een nieuwe steel waarin hij met een potlood zijn initialen had geschreven. Juist om diefstal te voorkomen had hij de bijl in de bedstee achter het gordijn verstopt. Die bijl was echter een paar weken geleden zo maar uit zijn woning verdwenen. Jan vertelde nog dat zijn vrouw goed met die bijl overweg kon. Verder gaf hij toe dat hem vaak was

verteld dat Jos de Graaf het met zijn vrouw deed. Op de manchesterbroek en boezeroen die Jan die vrijdag van de moord aan had, zaten bloedspatten. Op de vraag van Van Asch hoe die daar waren terechtgekomen, vertelde hij dat die bloedspatten misschien door het ongeval in de fabriek daarop waren gekomen. Hij gaf toe dat drie weken geleden bij hem thuis clandestien een varkentje was geslacht en dat er misschien wat varkensbloed op zijn broek en boezeroen was gemorst.

Arbeider vermoord langs den weg gevonden.

Zaterdagmorgen zag een ingezetene van Ede, die omstreeks 7 uur den rijksweg passeerde, ongeveer ter hoogte van Stompkamp, terzijde van den weg een man op den grond liggen, die vreeselijke hoofdwonden vertoonde. Een rijwiel lag in de onmiddellijke nabijheid. Het onderzoek wees uit, dat de man op gewelddadige wijze om het leven was gekomen. De schedel was verbrijzeld. Het bleek een 29-jange ongehuwde fabrieksarbeider te zijn, die werkzaam was op de A.K.U. en Vrijdagavond plm. half 10 het bedrijf had verlaten. Vermoedelijk is hij vlak bij zijn woning opgewacht en neergeslagen, want het stoffelijk overschot werd op plm. 40 meter daar vandaan gevonden. Reeds zijn twee personen in verband met dezen moord in arrest gesteld.

[Delfsche Courant, 28-3-1944]

Tijdens hun bezoek aan Marie van Velzen bij haar thuis aan de Stompkampweg

kregen Haemersma en Van Asch het volgende relaas te horen. Jos de Graaf was vrijdagochtend 24 maart inderdaad even bij haar op bezoek geweest. Ze hadden samen een kopje karamel gedronken en zij had hem wat zelfgemaakte koekjes aangeboden. Hij vond de koekjes lekker en wilde wel wat koekjes meenemen. Dat kon niet zomaar en Marie zou wel een zakje met koekjes voor hem klaar zetten. Marie vertelde dat zij Jos die middag om kwart over één, voor zijn vertrek voor zijn middagdienst bij de ENKA, hem bij haar voordeur een zakje met ongeveer 7 koekjes had aangereikt. Verder was zij tussen acht en tien uur die avond, toen haar man op de divan lag te slapen, niet weg geweest. Om 10 over 10 had ze hem gewekt om naar bed te gaan.

Haemersma stelde haar vervolgens een vraag over haar relatie met haar bezoeker die ochtend. Marie gaf toe dat Jos vaak bij haar op bezoek kwam. Zij had echter geen verhouding met hem. Alleen toen haar man gemobiliseerd werd en in de Opbouwdienst was, hadden zij wel eens met elkaar gevreeën. Haar man kwam toen eerst eens in de zes weken thuis en later eens in de veertien dagen. Ze vertelde verder dat zij altijd een net meisje was geweest en tot het uitbreken van de oorlog nooit contact had gehad met andere mannen.

Na het uitwerken van de verhoren van het echtpaar Van Velsen gingen Haemersma en Van Asch op pad om nog wat inlichtingen in te winnen bij enkele vrienden van het slachtoffer. Onder zijn vrienden had

Jos het immers nooit onder stoelen of banken gestoken dat hij een verhouding had met Marie van Velzen. Eén van hen vertelde dat hij zelfs op die bewuste vrijdagavond 24 maart met haar had gevreeën. Samen liepen zij op langs de Rijksweg richting Kernhem. Daar hadden zij het aan de kant van de Rijksweg gedaan, terwijl Marie tegen een boom aan leunde. Die vrienden vonden Marie een ongelooflijk hete donder. Ze was niet te verzadigen en Jos had hen ooit eens toevertrouwd dat zij al bij binnenkomst bij hem *'de slurf uit zijn broek haalde'*¹.

Marie werd ook in verband gebracht met roof en plundering. Samen met haar man ging ze weleens op strooptocht en stal dan een schaap, een konijn of kippen. Die dieren werden vervolgens verkocht, omdat Jan's salaris te krap was om hun gezin te kunnen onderhouden.

Plaats delict anno 1944. Een woonhuis nabij de Rijksweg N 224 (links) en de Stompekamperweg (geheel rechts) te Ede waar de woningen staan, gezien in oostelijke richting. Dit pand werd in 1963 afgebroken. (Foto Gem. Archief nr.GA17758)

Jos wist hiervan en was er zelf ook niet vies van om weleens een fiets te stelen. Bovendien wisten de vrienden van Jos aan

¹ Letterlijk overgenomen uit het proces-

verbaal blz. 9 van inventarisnummer 1407

Haemersma en Van Asch te vertellen dat Marie goed met een bijl overweg kon. Zij vonden haar een wrede vrouw en ze las nogal veel moord-en-doodslagroman-netjes.

Koekjes spelen een belangrijke rol in deze geschiedenis

8

De gang van zaken met de koekjes zat Haemersma en Van Asch niet lekker. In een volgend verhoor werd Jan van Velzen geconfronteerd met het verhaal van zijn vrouw dat zij het slachtoffer die middag een zakje met koekjes zou hebben gegeven en dat er een zakje met koekjes gevonden was bij het ontzielde lichaam. Het lag met bloedspatten tegen de trapas van zijn fiets. Jan reageerde hierop dat hij het een merkwaardig verhaal vond. Als Jos koekjes van zijn vrouw kreeg, waren die binnen de kortste keren op. Collega's van het slachtoffer hadden niet gezien dat hij tijdens het schaften die middag voor zijn dood koekjes had zitten eten. Als de koekjes in één van zijn jaszakken hadden gezeten, zouden zij er nooit uitgevallen zijn tijdens de aanslag op zijn leven. In zijn fietstas had Jos de koekjes niet kunnen bewaren, omdat daar een groot gat in zat. De arts die sectie verrichtte op het stoffelijk overschot had ontdekt dat er stukjes koek in de mondholte zaten. Alles op een rijtje zettend kwamen Haemersma en Van Asch tot

de conclusie dat de koekjes hem gegeven moesten zijn op het moment dat hij die avond weer thuis kwam van zijn werk. Het leek hen niet aannemelijk dat Jos in het volstreckte duister onderweg naar huis of in de berm aan de Rijksweg in zijn eentje koekjes ging eten.

Een neef van de familie Van Velzen, Piet Somer, die zich vrijwillig bij de politie had gemeld, vertelde dat hij samen met Jan gewerkt had op het vliegveld Deelen. Ook hadden zij samen in het concentratiekamp in Vught gezeten. Hierdoor was er een vertrouwensband tussen hen ontstaan. En zo had Jan van Velzen zijn neef toevertrouwd, dat het bij hem thuis allemaal niet zo lekker zat en dat Jos de Graaf verdacht vaak over de vloer kwam. Hij had een hekel aan hem en als hij zou blijven komen, zou hij hem eens de hersens inslaan, zo vertelde neef Piet aan Haemersma en Van Asch. Het kan niet anders dan dat Jos wist dat Jan en Marie van Velsen soms op strooptocht gingen. Bij Piet bestond het vermoeden dat Jos gedreigd had dit bij de politie aan te geven.

Uit het forensisch onderzoek verricht op de manchester broek en de boezeroen van Jan van Velzen bleek dat in ieder geval het bloed op de broek mensenbloed was en niet van een varken. De vraag was nu of dit bloed van Jan zelf of dat van Jos was. De verbandmeester van de ENKA bij wie Jan zijn linkerduim had laten behandelen, achtte het uitgesloten dat het bloed op Jan's broek afkomstig was van zijn verwonde duim. Na het verbinden was het bloeden immers gestopt. Dat het bloed van de grond was opgespat op de broek achtte hij uitgesloten. Ook de verbandzuster bij wie Jan de volgende dag het verband had laten verschonen, beweerd stellig dat dit nooit van de duim van Jan kon komen, omdat het verband bij vervanging niet was doorgebloed.

Over het bloed op zijn boezeroen verklaarde Jan van Velzen, dat hij die boezeroen op donderdag 23 maart voor het laatst had gedragen. Daaroverheen droeg hij een vest. Jan had zijn boezeroen niet uitgetrokken toen hij die morgen om 11:00 uur thuis kwam van de fabriek met zijn duim in het verband. Mijn vrouw moet die bloedvegen erop gemaakt hebben. 'Ik heb Jos de Graaf niet vermoord, maar mijn vrouw,' riep Jan geheel verontwaardigd en boos uit.

In een gesprek dat Haemersma en Van Asch hadden met de vader van Jan bleek dat zijn vader er van overtuigd was dat Jan de moord niet gepleegd had.

Brigadier Van Asch had Marie enkele dagen geobserveerd. Hij constateerde dat zij vroeger dan normaal de luiken voor de ramen van haar huis dicht deed. Zij polste regelmatig Harry de Graaf, de broer van Jos, over de voortgang in het onderzoek. In een nader verhoor bleek ze niet zeker in haar verklaringen. De ene keer was Jos de Graaf een fijne vent en de andere keer zeer gemeen, omdat hij haar chanteerde vanwege haar strooptochten en seksuele leven. Zij moest hem tevreden houden met zelfgemaakte koekjes en zelf verbouwde tabak. Zij bleef beweren dat zij die vrijdagmiddag om kwart over één, toen Jos naar zijn werk ging, de koekjes gegeven had. Jos was slechts een vriend met wie zij alleen in de tijd dat haar man in de Opbouwdienst zat seksuele gemeenschap had gehad.

Op zondag 16 april 1944 werd Marie gearresteerd. Na haar arrestatie vertelde Marie dat ze die bewuste avond aan Jos het zakje met koekjes gegeven had. Samen waren ze toen de berm van de Rijksweg ingelopen tot aan de plek waar Jos de volgende ochtend vermoord werd aangetroffen. Jos nam zijn fiets aan de hand mee. Marie beweerde vervolgens dat zij op een gegeven moment een schim zag en dacht dat het

haar man Jan was. Zij maakte zich snel uit de voeten en toen ze thuis kwam, trof ze haar man slapende aan op de divan. Toen Jan hiermee geconfronteerd werd, vertelde hij dat zijn vrouw toen direct naar bed wilde, wat ze anders nooit deed. Hij achtte haar in staat een moord te plegen. In een daarop volgend verhoor bekende Marie dat zij Jos had vermoord met hun bijl. Daarna had ze de steel in de fornuiskachel verbrand en de bijl in de beerput gegooid. De politie ging daarna direct zoeken in de beerput. Daar werd inderdaad een kleine zeer scherpe bijl gevonden.

Vervolgens zaagden Haemersma en Van Asch Marie door over de bloedvlekken op de broek en de boezeroen van haar man. Uiteindelijk gaf ze toe dat Jan de moord had gepleegd en dat hij die schim was. Zij wilde voortdurend de schuld op zich nemen, omdat zij de aanleiding tot de moord was geweest. Al twee keer eerder hadden Marie en Jan plannen beraamd om Jos van het leven te beroven.

En zo belandden Jan en Marie allebei achter de tralies. Hun kinderen werden ondergebracht bij familie.

Haemersma en Van Asch moesten weer terug naar het 'militaire regime' op het politiebureau.

Geraadpleegde bronnen

- Those who fight for world's freedom; 26 maart 1944
- Archief gemeentepolitie inventarisnummer 1407
- Ede 1940 –1945 door Vincent Lagerwijn en Gert Plekkringa
- Website Militaria; Oorlog in de 20^e eeuw 1940-1945
- Historische Kranten (<http://kranten.kb.nl>)

De Christelijke Hogere Landbouwschool te Ede (1957-1968)

C.E.H.J. Verhoef

De behoefte aan een eigen opleidingsinstituut voor de agrarische sector deed de Christelijke Boeren- en Tuindersbond en de Christelijke Landarbeidersbond in de jaren vijftig van de twintigste eeuw besluiten een Christelijke Middelbare Landbouwschool op te richten. Vanwege de centrale ligging en de goede bereikbaarheid via het openbaar vervoer, koos men voor Ede als vestigingsplaats.

10

De school was de enige christelijke school in zijn soort. Vandaar dat de leerlingen uit alle hoeken van ons land kwamen, van Groningen tot Zeeuws-Vlaanderen en van Texel tot de zuidoosthoek van Brabant.

Ook de aanwezigheid van vooral voor akker- en weidebouw geschikte zandgronden in de directe omgeving en de korte afstand tot het agrarisch wetenschappelijk centrum van Wageningen, hebben bij deze keuze een rol gespeeld.

Tot 1968 zou de school in Ede gevestigd blijven. Over die 'Edese periode' gaat dit artikel.

Van middelbaar naar hoger landbouwonderwijs

Begin september 1957 kwam de Edese Courant met het bericht dat met ingang van 1 september van dat jaar de 'middelbare' landbouwscholen in ons land waren

gepromoveerd tot 'hogere' landbouwscholen. Een opwaardering nog vóór er

één les gegeven was! Betere start kan een school niet maken! Deze herziening van het landbouwonderwijs lag overigens geheel in het verlengde van het beleid van het departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (OKW) en was via de desbetreffende onderwijsnota's al aangekondigd.

Opening

De officiële opening van de school vond op 26 september 1957 plaats in restaurant Calluna. Voor wie iets van onderwijs en van het opzetten van een nieuwe school weet, is hier iets onvoorstelbaars geschied. Half juli van dat jaar was er slechts een waarnemend directeur; er waren geen leraren, er was geen plan van lessen, geen huisvesting en wat bepaald niet onbelangrijk was: er waren ook nog geen leerlingen. Midden augustus ging de gemeenteraad akkoord met het beschikbaar stellen van een tweetal noodlokalen aan de Diedenweg. Inmiddels had zich één leerling aangemeld. Een maand later waren er negen; op de eerste schooldag was dit aantal tot elf aangegroeid. De eerste tijd werden als docenten voornamelijk leraren aangehouden die elders in Ede een volledige betrekking hadden.

Dat hier in recordtijd een school uit de grond gestampt moest worden, komt voor rekening van de toenmalige secretaris van de CBTB, B. Biesheuvel, de latere minister-president. Het was zijn idee; hij had er bij de minister voor gezorgd dat de school in 1957 op de begroting stond en dat betekende dat de school in datzelfde jaar moest worden opgericht.

Huisvesting

De cursus 1957/1958 begon met een waarnemend directeur, ir. L. Troost. De benoemde directeur, ir. H. van Harten, was directeur van de christelijke landbouwwinterschool te Groningen en had nog een jaar verplichtingen in het hoge noorden.

7 oktober 1957 ging de Christelijke Hogere Landbouwschool van start in de consistorie van de gereformeerde Noorderkerk in Ede met veertien leraren en elf leerlingen¹, met *'wat wettig of onwettig georganiseerd lesmateriaal en een boerderijtje met drie varkens'*. Twee weken later vond de eerste verhuizing plaats. Men nam toen zijn intrek in twee leegstaande noodlokalen van de 3^e Christelijke Ulo-school aan de Diedenweg in Ede-Zuid.

De noodlokalen aan de Diedenweg waren niet meer dan het woord aangeeft: een noodoplossing. Vandaar dat de CBTB een nieuwe aanvraag bij de gemeente indiende. Op 28 augustus 1957, dus nog vóór de school gestart was, kwam in de Edese gemeenteraad tijdens de vergadering in de Bergpoort als nagekomen stuk een voorstel van de CBTB aan de orde om medewerking te verlenen aan het bouwen van een nieuw noodgebouw in het Beatrixpark. Dat zou in september 1958 klaar moeten zijn.

Tijdens de vergadering merkte een van de raadsleden op *'dat hij het voorstel vanavond hier op tafel heeft gevonden. Bij het vluchtig doorlezen zijn bij hem twee vragen gerezen, die mogelijk een gevolg zijn van het vlugge lezen. Ten eerste heb ik gezien dat het de bedoeling is de noodschool op te richten op de groenstrook van het Beatrixpark.'* De voorzitter (burgemeester) stelde hem gerust met de mededeling dat het slechts een tijdelijke bestemmingswijziging betrof; de groenstrook aan de Irenelaan zou t.z.t. in ere worden hersteld. Zoals dat met gemeentelijke beloftes wel

vaker gebeurt, is daar niets van terechtgekomen. Na het vertrek van de CHLS zijn de gebouwen gebruikt door het protestants-christelijk Streeklyceum. Uiteindelijk is het terrein volgebouwd met koopwoningen.

Zicht op de noodlokalen aan de Irenelaan. Op de voorgrond klas 1 van het jaar 1965/66

Het raadslid had nog een tweede vraag. Die ging over de noodlokalen. De gang van zaken maakte op hem een vreemde indruk: *'Bij het voorstel tot aanschaf van dat noodgebouw [voor de christelijke ulo] was gesteld dat het dringend nodig was en nu blijkt dit niet het geval te zijn.'* Ondanks deze kritische geluiden ging de raad zonder verdere bedenkingen akkoord en fourneerde f.100.000.-

De gemeente leende het geld van de Coöperatieve Centrale Raiffeisenbank, onder voorwaarde dat de CBTB de rente en de aflossing aan de gemeente zou vergoeden.²

Toen het eigen noodgebouw aan de Irenelaan in augustus 1958 klaar was, moest men voor de tweede keer binnen een jaar verhuizen. Op 28 augustus 1958 vertrok de CHLS naar het Beatrixpark.

Er waren twee leslokalen, een ruimte voor landbouwwerktuigen, een laboratorium, een tekenzaal en vier kamers. Dit zou de daaropvolgende jaren worden uitgebreid tot tien les- en twee practicumlokalen in

¹ 40 jaar CAH Dronten, 2008, 3; Jubileumuitgave 1982, 52.

² Verslag gemeenteraadsverg. 28-08-1957.

1968. Maar toen waren er inmiddels 271 leerlingen.

Christelijk Landbouwonderwijs

Het eerste doel van de school was: christelijk onderwijs geven. Daartoe koos men als uitgangspunt: 'Het onderwijs wordt gegeven op grondslag van het Woord van God, hetgeen inhoudt, dat het streven er op gericht is, het leven en werken in schoolverband in overeenstemming te doen zijn met de Bijbel'. Tijdens de officiële opening op 26 september 1957 omschreef directeur Van Harten in zijn toespraak het christelijke karakter van de school als volgt: *'wil het bijvoeglijk naamwoord 'christelijk' 'meer zijn dan een etiket, dan zal het nodig zijn, dat deze school in de toekomst ook zal gaan functioneren als een school, die aan de met het woord 'Christelijk' gegeven hoge pretenties wil trachten te voldoen. Dat betekent voor hen, die in het kader van deze school hun werk zullen hebben te doen, dat zij bereid moeten zijn om er met kracht naar te streven in waarlijk Christelijke zin bezig te zijn.*

12

Christelijk bezig zijn houdt meer in dan het niet in strijd komen met de christelijke zeden en gebruiken. Het houdt in, dat wij erop uit zullen hebben te zijn als leden van deze nieuwe schoolgemeenschap om met geheel ons hart God lief te hebben en te dienen zoals Hij dat in Zijn Woord van ons vraagt. Eerst wanneer wij als leraren dit uitgangspunt gemeenschappelijk hebben, [-] wordt het mogelijk dat er van het te geven onderwijs en de te verzorgen opvoeding een in Christelijke zin van het woord, goede invloed uitgaat.'

Dat verheven ideaal is de directeur trouw gebleven. In een interview ter gelegenheid van zijn afscheid in 1988, werd hem gevraagd zijn visie op christelijk onderwijs te geven. Hij antwoordde toen: *'Deze school is een samenwerkingsverband, een leefgemeenschap. Wezenlijke vragen zijn dan: zie je elkaar, wil je elkaar helpen? Je*

moet studenten leren met elkaar om te gaan. Je leidt mensen op tot een verantwoordelijke functie. [-] Het Christelijk karakter komt naar voren in de opleidingsmethodiek. Hoe geef je leiding, hoe organiseer je bepaalde zaken. Het radensysteem bv. hangt samen met het Christelijke karakter van de school. Je geeft de studenten een zekere mate van verantwoordelijkheid. [-] Als laatste vind ik dat in het leerplan het Christelijke karakter van de school tot uiting moet komen. Het schrappen van een vak als bv. gymnastiek vind ik afbreuk doen aan het Christelijke karakter van de school. Een mens bestaat niet uit hersenen alleen.'

De grondleggers van de CHLS gingen tevens van de gedachte uit dat zeker een christelijke school aandacht moet besteden aan de brede maatschappelijke vorming van haar leerlingen. Vanuit de grondslag dient men te waken voor eenzijdige ontwikkeling en is men gehouden zorg te besteden aan de mens in de eenheid van zijn functioneren als 'beelddrager Gods'. De doelstelling was duidelijk: geen landbouwonderwijs, maar christelijk landbouwonderwijs, met als basisgedachte dat de CHLS een christelijke school was met boerderij en internaatgemeenschap, 'uiteraard met aan tijd en omstandigheden aangepaste invuloefeningen'.

Dat hield in dat er in de klas een dagopening werd gehouden, gevolgd door een gebed en een lied. Bij toerbeurt verzorgden de docenten de weekoverdenking, waarbij een bepaald Bijbelgedeelte centraal stond. In lesverband werd er vanuit het christelijke geloof aandacht besteed aan ethische vraagstukken als: Hoe gaan wij om met de natuur, met de dieren? Wat is onze houding tegenover de bio-industrie, het gebruik van proefdieren? Hoe denken wij over de intensieve veehouderij? Wat is de consequentie van 'goed rentmeesterschap'?

Het toelatingsbeleid was op dit alles afgestemd. Bij de aanmelding werd de toekomstige leerlingen verteld wat de uitgangspunten en doelstellingen van de school waren. Van hen werd gevraagd de christelijke identiteit te respecteren. Bij de aanstelling van docenten moesten deze verklaren de grondslag van de school te onderschrijven; wie dat niet kon, kwam niet voor benoeming in aanmerking.

Opleidingen

De Christelijke HLS wilde een opleidingsinstituut zijn voor toekomstige boeren, die naast een gedegen op de praktijk gerichte vakopleiding, een brede algemene ontwikkeling wensten. Niet alleen intellectuele en praktische training, maar ook een doelbewuste maatschappelijke vorming. Vanuit de gedachte dat elke leerling in de toekomst 'als mens goed kan functioneren in de menselijke samenleving'. De school waar 'de praktijk van de boerderij en de wetenschap uit de studeerkamer' elkaar ontmoeten. Daarnaast functioneerde het internaat als een extra hulpmiddel ten dienste van de maatschappelijke vorming.

In september 1958 telde het internaat twintig bewoners.

Als vooropleiding stelde men het diploma mulo-B of driejarige hbs vereist, plus een jaar praktijkervaring.

Het cursusjaar bestond uit een winter- en zomersemester. Het wintersemester liep van half september tot medio maart, het zomersemester van 1 mei tot half juli. Tussen het eerste en tweede semester was er een stageperiode van vier weken, de voorjaarsstage, en van half juli tot midden september de zomerstage van tien weken. Dit laatste was een beetje afhankelijk van de behoefte om nog één of twee weken vakantie te nemen. De stageperioden waren bestemd voor praktisch werken op de boerderij onder stagebegeleiding van de leraren. Beide stageperioden in leerjaar

één werden op hetzelfde bedrijf doorgebracht.

Edenaar Nittert Postema heeft het laatste jaar van de CHLS in Ede meegemaakt en is in 1968 met de school naar Dronten verhuisd.

Wij laten nu even deze oud-leerling aan het woord:

'Voor studenten die van een akkerbouwbedrijf kwamen, zoals in mijn geval, was dat doorgaans een veehouderijbedrijf en voor de leerlingen die van huis uit veehouder waren, een akkerbouwbedrijf. De voorjaarsstage in het tweede jaar werd meestal ingevuld op een agrarisch bedrijf waarmee men tot op dat moment de minste ervaring had. In mijn geval was dat een gemengd bedrijf met akkerbouw en varkens. De zomerstage in het tweede jaar bood meer keuzemogelijkheden, waarbij ook aanverwante bedrijven en/of instellingen in beeld kwamen, zoals proefbedrijven, verwerkende bedrijven, toeleveringsbedrijven, mechanisatiebedrijven, voorlichtingsbedrijven, enz.

Ook grepen veel studenten de mogelijkheid aan om in het buitenland een stageadres te zoeken. Deze stages stonden niet onder leiding van de leraren, maar die kwamen wel op stagebezoek en ze begeleidden en controleerden de verslaglegging', aldus de heer Postema.

De totale opleiding duurde twee-en-eenhalf jaar. Na een periode van twee jaar algemeen vormend onderwijs konden de leerlingen nog overstappen naar een school voor een ander soort onderwijs.

Het diploma van de CHLS werd gelijkgesteld aan het diploma 5-jarige HBS of 6-jarig Gymnasium.

Daarmee was men toelaatbaar tot de middelbare functies op het gebied van de landbouw en tot de studie aan de Landbouw-

hogeschool te Wageningen en de veeartsenijkundige faculteit van de Universiteit van Utrecht.

De meeste studenten zouden hun weg zoeken in de landbouwvoorlichting, bij onderzoeksinstituten of proefstations voor de land- en tuinbouw. Rond de dertig procent koos uiteindelijk voor het beroep van boer, terwijl ongeveer 65% boerenzoon was. In die tijd waren er ook velen die na hun opleiding emigreerden.

Tot de invoering van de Wet op het Voortgezet Onderwijs in 1968, beter bekend als de Mammoetwet, zouden de structuur van het landbouwonderwijs en het curriculum voor de verschillende vakken vrijwel ongewijzigd blijven. De Mammoetwet zou een aantal belangrijke wijzigingen aanbrengen in het hoger agrarisch onderwijs, maar dat valt buiten het bestek van dit artikel.

14

Kort na de oprichting van de school werd de doelstelling al aangepast. Er bleek in ons land namelijk geen lerarenopleiding voor het protestants-christelijk lager landbouwonderwijs te zijn. Voorheen werden de leraren voor het lager landbouwonderwijs gerekruteerd uit onderwijzers die een akte land- en/of tuinbouw hadden behaald. Vandaar dat men besloot het onderwijspakket van de CHLS uit te breiden om ook in deze behoefte te voorzien. Studenten konden in aansluiting op hun basisopleiding, een L-(leraren)opleiding volgen. De duur van de opleiding voor praktijkleraar L3/L4 was één jaar. Wie daarna ook nog in een half jaar de theorieakte L1 wilde behalen, werd geconfronteerd met nog een extra half jaar. Voor hen werd de totale opleiding van twee-en-een-half naar vier jaar uitgebreid. In de praktijk bleek de animo voor deze opleidingen niet verbazend groot: slechts 5% van de studenten maakte van deze vervolgopleiding gebruik.

De L-opleidingen werden ook gevolgd door studenten uit Groningen, Leeuwarden, Deventer, Utrecht en Velp, die daar

hun basisopleiding hadden gedaan. Aan deze Hogere Landbouwscholen was toen geen L-opleiding verbonden.

De villa Berg en Dal aan de Stationsweg (foto Gem.Archief RE 31203)

In 1958 ging in Ede de lerarenopleiding voor de L-1 akte van start. Twee jaar later gevolgd door de opleiding voor de akten L-3 en L-4.

USRA

Om de band tussen de leerlingen te versterken, kwamen op 27 juni 1958 de elf leerlingen van de school in een Edes hotel bijeen. Zij besloten een vereniging op te richten. Ruim een half jaar hebben zij zitten broeden op een geschikte naam, maar toen hadden zij ook echt iets. Op 23 januari 1959 besloten de leerlingen hun vereniging de naam Unio Studiosorum Reformatorum Agriculturae (USRA) te geven. Hopelijk zorgde deze mond vol Latijn niet voor problemen bij leerlingen die geen klassieke opleiding hadden genoten.

De vereniging ging uit van de christelijke levens- en wereldbeschouwing, gegrond op de Bijbel. Doel was de principiële en algemene ontwikkeling van de leden. Zij probeerde de belangen van de studenten te behartigen door het versterken van de onderlinge band en van de contacten tussen de school en de studenten.

In de statuten staat het fraai geformuleerd:

‘De vereniging tracht haar doel te bereiken langs wettige weg, en wel door het ontwikkelen van clubs, het houden van vergaderingen, het uitgeven van een orgaan’, enz.

Heel positief was dat de heren studenten voor ‘de wettige weg’ kozen! Helaas vermelden de statuten niet wat precies onder ‘die wettige weg’ moet worden verstaan. Daarnaast organiseerde de vereniging enkele voor studenten uiterst belangwekkende zaken als sportdagen en jaarfeesten. Op 4 december 1959 zorgde het bestuur voor een insigne in geëmailleerde uitvoering.

Het is een heuse vereniging met gewone en buitengewone leden, ereleden en leden van verdienste. Deze laatsten worden ‘als zodanig’ door het bestuur benoemd. Bij ereleden is de procedure wat ingewikkelder. Die moeten op voorstel van het bestuur met tenminste 2/3 van de geldig uitgebrachte stemmen worden ‘verkozen’. De vereniging kent ook donateurs. Volgens de statuten ‘zijn zij gehouden hun jaarlijkse donatie te betalen. [-] Het donateurschap eindigt: a. na weigering betaling donatiegelden, b. na besluit van het Bestuur.’ Elke donateur weet dus precies waar hij aan toe is.

Voorts behoort elk lid te weten dat ‘de jaarvergadering éénmaal per jaar wordt gehouden’ en dat de statuten ‘pas na de vereiste Koninklijke goedkeuring gewijzigd kunnen worden’.

De eerste contact- en ontspanningsavond was op 27 februari 1959 in restaurant Calluna; de eerste georganiseerde activiteit was een lezing over de toepassing van kernenergie in de landbouw. Voor de lezingen koos men doorgaans onderwerpen die in de speciale belangstelling van de

studenten stonden. In het jaarboek 1967/8 schreef de voorzitter van USRA over de onderwerpen van de beide lezingen van dat jaar: ‘De heer Griep kwam over de NVSH vertellen en de heer Versteeg ‘over de bloemetjes en de bijtjes’.

Vakantie en Conferentieoord Ingenetta aan de Bosrand

De CHLS was een christelijke school waar in die tijd bepaalde zaken vanuit een christelijke geloofsopvatting als moreel verwerpelijk werden gezien en om die reden niet werden toegestaan. Een daarvan was dansen. Tegenwoordig denkt men daar veel genuanceerder over, maar in 1965 lag dat in protestantse kringen nog heel gevoelig.

In dat jaar werd door de USRA een serieuze discussie gevoerd over de vraag of er gedanst mocht worden op het jaarfeest. Besloten werd dit op het jaarfeest niet te doen als op de kleinere feesten dansen wel zou worden toegestaan. Het is een aardige illustratie van hoe omzichtig men in die tijd met dit soort vraagstukken omging.

In 1968 werd door de USRA het tweede lustrum gevierd met onder andere een programmaboekje dat met het volgende gedicht begon: ‘Rode rozen – Rozen der liefde – Rozen verwelken – Rotrozen.’¹

Gelukkig droegen de leden van de feestcommissie een witte roos, zodat het toch nog erg gezellig werd. Naast de grote re-

¹ Programmaboekje Lustrum USRA, 1968.

unie werd een aparte dansavond georganiseerd, *'omdat op de 'grote avond' dansen nog taboe was'*.¹

Tot de vele activiteiten van de vereniging behoorde al in de Edese tijd de ontgroening van de eerste-jaarsstudenten. Dat verliep niet altijd even onopgemerkt. Over de ontgroening in 1967 staat in het Gedenkboek: *'Ook in dat jaar haalde de USRA de landelijke pers.'*² 'Excessen bij ontgroening in Ede' kopten de Edese Courant en De Rotterdammer. Een van de 'groenen' ('biggen' genoemd) had een half uur onder een koude douche moeten staan. De jongeman kreeg vervolgens een stuk zeep in zijn mond geduwd. Een andere 'big' werd met een bijtend middel ingesmeerd, dat doorgaans zeer geschikt is om toiletten te reinigen. Het gevolg was een heftige discussie over de zin van de 'groentijd'. Alle kritiek ten spijt, het was niet voldoende om het fenomeen 'ontgroening' af te schaffen.

Internaat

Omdat de meeste leerlingen niet in Ede of omgeving woonachtig waren, werd een internaat gezocht.

Dit werd Huize Ingenetta aan de Bosrand nr.16. De pensionprijs was f.95,- per maand. Het bestuur van de USRA fungeerde als eerste voorlopige internaatsraad, in het schooljargon de 'Huisraad' genoemd. De raad hield toezicht op de studenten, ook buiten de schooltijden, en trad, indien nodig, corrigerend op.

De sociale controle ging zelfs zover dat jongelui, die zich op enigerlei wijze misdragen hadden, op het schoolplein voor een grote boom plaats moesten nemen. Daar werd hen in het bijzijn van andere studenten door een medestudent de les gelezen. Men had daar zelfs een staande uitdrukking voor: *'aan de boom zetten.'*

Aanvankelijk was ruim 50% van de leerlingen intern; later breidde dit uit tot ruim

70%. In getallen uitgedrukt, betekende dit dat in 1963 100 leerlingen intern waren, in 1968 al 200.

Tijdelijk internaat in Mon Désir (1966-1968), Grotestraat 116, afgebroken in 1970

Het aantal 'internisten' bleek spoedig veel te groot voor Huize Ingenetta.

In 1968 waren de studenten over liefst vijf villa's verdeeld: Ingenetta: 104, Huize Kernhem: 40, Berg en Dal (aan de Stationsweg): 30, Mon Désir: 16 en De Biesbos: 12.

Het internaat werd vooral gezien als een middel om extra zorg te besteden aan de maatschappelijke vorming van de leerlingen.

De CHLS was een instituut dat uitging van de 'drieslag': 'leren, werken en wonen'.

Vooraf Huize Kernhem viel in de smaak bij de studenten.

In zijn boekje over Huize Kernhem schreef Rien Snijders dat de leerlingen

¹ Gedenkboek van de USRA 1958-1978.

² Gedenkboek USRA 1958-1978.

‘zeer ingenomen waren met Huize Kernhem, [-] zij noemen zich ‘oud-Kernhemers’.’¹

De problemen die men een aantal jaren na de verhuizing naar Dronten met het internaat aldaar heeft gehad, hebben zich in Ede niet voorgedaan. De jubileumboeken reppen daar in ieder geval niet over. In Dronten voorzag men kennelijk minder gewenste toestanden, mede omdat daar de studenten zowel intern (in het internaat) als extern (in het dorp) gehuisvest waren; men sprak over het ‘internaat’ naast het ‘externaat’.

Internaat (1963-1968) Kernhem, Lunterseweg 9

Daarom zocht de directie toen naar een antwoord op vragen als: Mogen studenten ’s avonds en ’s nachts buiten het internaat verblijven? Hoe moet de behuizing zijn: een- of twee persoonskamers? Gemengde bezetting of niet, gemengde bewoners van (studenten)huizen in het dorp of niet? In de tijd dat de heer Postema aan de CHLS heeft gestudeerd (1967-1970), waren dergelijke vragen niet aan de orde.

Zowel in Ede als in Dronten bepaalden de studenten zelf of zij ’s avonds of ’s nachts buiten het internaat wilden verblijven.

Het woord internaat wekt wellicht associaties met instellingen waar de bewoners gebonden waren aan (vaak) zeer strenge regels.

Dat was hier niet het geval.

De heer Postema: *‘Waar het om ging was de vraag of men de studenten zoveel mogelijk moest stimuleren om van de internaatfaciliteiten gebruik te maken, omdat dit een onderdeel was van de driedeling in de onderwijsfilosofie rond de integratie van de school, de schoolboerderij en het*

internaat (leren – werken – wonen). De filosofie die ook ten grondslag ligt aan de naamgeving van het onderwijscomplex in Dronten: ‘De Drieslag.’ Daarnaast was het ook een economische kwestie. Als er steeds minder studenten gebruik maken van het internaat, dan wordt het steeds lastiger om zo’n internaat rendabel te maken, wat wel de bedoeling was. Als de bezettingsgraad (en daarmee de rentabiliteit) van

het internaat steeds minder wordt, dan is het logisch dat men zich vragen stelt over de aantrekkelijkheid van het internaat en dat men concludeert dat slaapzalen niet meer van die tijd zijn en dat gemengde huisvesting ook tot de mogelijkheden zou kunnen behoren. Per slot van rekening waren er ook studenten die vóór hun afstuderen al getrouwd waren.’

Christelijke volkshogeschool

Samen met het Christelijk Pedagogisch Didactisch Bureau werd de verdere ontwikkeling van de school met internaat en

¹ R. Snijders, *Het Huis Kernhem*, 1979, 41.

schoolboerderij ter hand genomen. Men opperde de mogelijkheid om naast de school een christelijk vormingscentrum te stichten. Een soort christelijke volkshogeschool, waar voor leerlingen en oud-leerlingen cursussen ter aanvulling van het onderwijs in schoolverband zouden worden gegeven en waar studieconferenties, excursies en bezinningsdagen konden worden georganiseerd.

Het moest anders zijn dan aan de normale volkshogescholen. Daar viert, volgens het gedenkboek uit 1982, het rationalisme hoogtij, *'de werkelijkheidsbeleving, waarbij de rede (of ook het logisch denken) als voornaamste kenbron van de waarheid fungeert'*. Daar staat de ontwikkeling van het denken centraal. Het uitgangspunt van de CHLS in 1957 is geweest, *'dat het rationalisme tenminste een reële bedreiging vormde voor het onderwijs in het kader van onze school.'* Daarom wilde men naast de praktische instructie op het gebied van de akkerbouw en veeteelt een christelijk vormingscentrum aan de school verbinden om op het platteland het christelijke vormingswerk in het algemeen en de kadervorming in christelijke geest in het bijzonder te bevorderen. Met het empirisme als leidend principe, want *'echte kennis verkrijgt men niet door (logisch) denken, maar door (praktische) ervaring.'*

De plannen voor een dergelijk vormingsinstituut zijn nooit verder gekomen dan de 'tekentafel'.

De Hindekamp

In 1960 vond de eerste diploma-uitreiking plaats in een lokaal van de CHLS in het Beatrixpark. Er waren vijftien geslaagden. Een prima resultaat, want er waren geen zittenblijvers of uitvallers.

De directeur hield een toespraak waarin hij onder meer plannen ontvouwde voor de toekomstige uitbouw van de school. Aan de vestiging in Ede was namelijk een schoolboerderij verbonden, waar de leer-

lingen voor wat de landbouwwakken betreft, praktische oefening konden opdoen. Tevens konden daar demonstraties gegeven worden.

Daartoe huurde men al sinds 1958 4 hectare cultuurgrond van de gemeente. Dit was het begin van de eigen boerderij 'De Hindekamp'. Het terrein moest toen gedeeltelijk nog ontgonnen worden. In het voorjaar van 1959 werd deze klus door de voltallige staf met geleende werktuigen geklaard. Kort daarna werden twee stamboekkalveren aangekocht. Met de reeds aangeschafte varkens werden zij in een stal bij het internaat ondergebracht.

Omdat men voor de boerderij als leermiddel geen rijkssubsidie kreeg, moest dit geheel selfsupporting geëxploiteerd worden.

Terrein van landbouwenclave De Hindekamp. De gebouwen van De Hindekamp (rechts) staan net niet op de foto. De schuren van De Hindekamp werden gebruikt voor opslag van gereedschappen en het houden van varkens. (foto GA 11354)

Dankzij de inzet van docenten en studenten lukte dit zo goed, dat men het boerderijproject gestaag kon uitbouwen. Hoewel 'niets en niemand subsidieert', was men op de schrale zandgrond begonnen met enkele melkkoeien en met de verbouw van drie gewassen. Vijf jaar later stond er een tiental varkens in de veldschuur.

De regie van dit alles berustte bij de HEM: de Hindekamp Exploitatie Maatschappij. Zij werd gerund door tweedejaarsstudenten. Onder hen werden aandelen verkocht

om aan werkkapitaal te komen. Met dit kapitaal werd datgene aangeschaft dat voor de exploitatie nodig was: werktuigen, poot- en zaaigoed, kunstmest, enz.

‘Er zullen ongetwijfeld ook onkruid- en insectenverdelgers op het boodschappenlijstje hebben gestaan’, aldus de heer Postema. ‘Er werd, vrees ik, in die tijd niet al te ‘biologisch’ geboerd!’

De studenten die in hun vrije tijd op de Hindekamp werkten en daar onder meer de veestapel verzorgden, kregen hiervoor een arbeidsloon uitbetaald. Aan het eind van het jaar werd de winst- en verliesrekening opgemaakt. Het batig saldo werd aan de aandeelhouders uitgekeerd. Dat betekende soms een bescheiden winst per aandeel, maar dat was niet elk jaar het geval. Het nieuwe plan van de directie uit 1960 omvatte een uitbreiding met 12 hectare grasland en 8 ha. bouwland. Het zou nog twee jaren duren alvorens voor de uitbreidingsplannen een goede oplossing gevonden zou worden.

Aantal studenten

Het aantal leerlingen aan zowel de basisopleiding als aan de lerarenopleiding nam voortdurend toe. Begonnen met elf leerlingen, waren er in 1960 al meer dan honderd; in 1968 stopte de teller ruim boven de driehonderd.

jaar	basisopleiding	lerarenopleiding
1957	11	-
1958	43	15
1959	80	13
1960	104	27
1961	129	29
1962	130	20
1968	295	22

Een noviteit was de aanmelding van de eerste vrouwelijke student in 1960. Toen zij in 1964 als eerste vrouwelijke abitu-

riënt haar diploma kreeg, was de diplomatekst nog niet aangepast. Daar staat onder meer: *‘de door hem afgelegde examens’ en: ‘als bewijs dat hij het onderwijs met voldoende resultaat heeft gevolgd’*. En dat terwijl het toch echt ging over Jannie H. Barmentloo. Zij zou zich later als dierechtsarts in Nederhorst den Berg vestigen.¹

Schoolraad

De late jaren zestig vormen in Nederland de periode waarin binnen het onderwijs een democratiseringsproces op gang kwam. Op de CHLS was al in 1962 vergaderd over het instellen van een voorlopige schoolraad. Het volgende jaar werd een dergelijke raad ingesteld, bestaande uit zes klassenvertegenwoordigers, twee leden van de Huisraad, een bestuurslid van de USRA en met de directie als adviseur.

Allesbeheersende vragen waren toen: Welke invloed krijgt de schoolraad op het beleid van de school? Wordt het echte medezeggenschap in de zin van meebeslissen?

De raad werd een voorloper van de medezeggenschapsraad, maar van meebeslissen was in 1963 nog geen sprake. Toch was dit studentenadviesorgaan belangrijk voor de betrokkenheid van de studenten bij het wel en wee van de opleiding.

Langs deze weg konden zij meedenken over onderwijsinhoudelijke en schoolorganisatorische zaken en werd hen een zekere verantwoordelijkheid gegeven voor vorm en inhoud van het onderwijs. Meer dan adviesrecht kreeg de raad echter niet. In 1969 werd de schoolraad geherstructureerd.

In de periode dat de heer Postema student aan de CHLS was, hadden de studenten de mogelijkheid hun belangen te verdedigen in allerlei raden, zoals de schoolraad, de internaatsraad en de boerderijraad, en in commissies die zich bezig hielden met de

¹ Lijst van afgestudeerden CAH & STOAS-

APH, Jaren 1960-1985, Dronten, 1997, 2.

organisatie van excursies, kennismaking, de bar, enz. Een wassen neus was de inspraak niet; er werd wel degelijk naar de wensen van de studenten geluisterd.

Bij de opening van de uitbreiding in Dronten liet een aantal studenten blijken niet erg tevreden te zijn met wat in twintig jaar aan inspraak was opgebouwd.

De studenten van 'Dames en heren 17' schreven een kritische brochure 'Wekkerwakker?', waarin zij het gebrek aan werkelijke inspraak aan de kaak stelden.

Dat het overgrote deel van de studenten zich prima in de bestaande democratische spelregels kon vinden, blijkt uit het feit dat het hier om de mening van slechts zeventien van de ruim 350 studenten ging.

De Hindekamp anno 2000., Foto welwillend afgestaan door Frans van Oort

Plan Oostelijk Flevoland

Door het toenemend aantal studenten werd de behoefte aan meer mogelijkheden voor praktijklessen steeds groter. Daarvoor bleek 'De Hindekamp' veel te klein. Om het 'openluchtpracticum' op verantwoorde wijze te kunnen blijven geven, was een terrein van ongeveer 30 hectare nodig, geschikt voor gemengd bedrijf. De gemeente Ede had slechts 8 hectare beschikbaar. Vandaar dat men moest omzien naar een andere vestigingsplaats.

In de bestuursvergadering van 26 november 1962 werd als agendapunt het 'Plan Flevoland' opgevoerd. Daar had men de mogelijkheid om een school met boerderij en internaat dicht bij elkaar te situeren.

'Dronten' betekende een unieke kans om de opleiding te verbeteren en het nog steeds groeiende aantal studenten op te vangen. Nu was de polder niet direct het plekje Nederland dat elke leraar en medewerker van de school graag voor de Veluwe wilde inruilen. Voorzichtigshalve organiseerde men in april 1963 een excursie naar Dronten. Het zat de organisatoren niet mee. Het was een gure, winterige voorjaarsdag, het regende de hele dag pijpenstelen. Het hemelwater en de modder dreigden de lust om te emigreren naar de polder negatief te beïnvloeden. Dat viel gelukkig mee; toen de school in 1968 verhuisde, zijn slechts enkele medewerkers op de Veluwe achtergebleven.

Ludieke actie van CHLS studenten voor de Boerenpartij van Hendrik Koekkoek

De aanstaande verhuizing van de CHLS naar Dronten was inmiddels ook tot de gemeenteraad doorgedrongen. In de raadsvergadering van 19 februari 1963 werd door de raadsleden Bos (VVD) en Bos (AR) opgemerkt dat zij het betreunden dat de CHLS Ede zou verlaten. Zij vonden dat niet alles was gedaan om de school voor Ede te behouden. Het ging naar hun mening om 30 of 40 ha. grond en eventueel om f.100.000.- Wethouder Welgraven (AR) zei dat het vertrek vrijwel zeker was en dat het niet om 30 of 40 ha. ging, maar om veel meer. In Dronten zou de school 100 ha. krijgen voor een schoolgebouw, een internaat en een boerderij met gemengd bedrijf van 80 ha. akkerbouw en 20

ha. weiland. In Ede zou nooit 100 ha. te vinden zijn. Dhr. Heij (CHU), bestuurslid van de CHLS, zorgde voor nog meer 'tristesse' in de vergadering met de mededeling dat *'de ministeriële verklaring zojuist was binnengekomen; het vertrek staat vast.'*¹

De plannen van het CHLS bestuur werden doorgezet en op 12 december 1966 werd in Dronten de eerste paal geslagen voor de nieuwe school en het bijbehorende internaat.

1968 was het laatste jaar in Ede. Dat jaar waren er 57 geslaagden. De enige vrouwelijke geslaagde kreeg een boeket bloemen. Na de diploma-uitreiking werden eerst enkele studenten in de vijver van het Beatrixpark gegooid; daarna vertrokken de studenten op wagens met tractor naar het centrum om van Ede afscheid te nemen.

Op het Doelenplein hield voorzitter Steinmetz van USRA een toespraak: 'Wij gaan Ede verlaten'. Wijzend op zijn zwarte pak merkte hij op: *'Eigenlijk hadden wij in overall moeten komen. Wij zijn boeren, geen intellectuelen.'* Vervolgens toog men naar restaurant Buitenzorg waar het afscheidsfeest werd voortgezet met behulp van 'Tiroler Dorfmusik'.

Directeur Ir. Van Harten, bekend om markante uitspraken als: 'Een goed einde is beter dan een half begin', dankte het dorp Ede: *'Wij hebben in Ede een goede tijd gehad. Dank voor de gastvrijheid.'*¹

In datzelfde jaar, weliswaar een jaar te laat, werd het tienjarig bestaan van de CHLS gevierd, tezamen met het vijftigjarig bestaan van de CBTB. Deze festiviteiten vormden een wonderschone gelegenheid om in De Meerpaal in Dronten de nieuwe school te openen. Het werd de derde verhuizing in elf jaar. In de polder Oostelijk Flevoland ging de school verder met 20 fulltime- en 10 parttime leerkrachten en 317 leerlingen.

Directeur Ir. Van Harten hield een toespraak waarin hij de aanwezigen wees op de goede verhoudingen binnen de schoolgemeenschap en de nieuwe mogelijkheden in de polder. Hij besloot met: *'Laten wij, tenslotte, die toekomst tegemoet gaan niet in eigen kracht, maar in vertrouwen op onze hemelse Werkgever.'*

De jaren dat de school in Ede gevestigd is geweest, 1957-1968, werden 363 gediplomeerde studenten afgeleverd.² In die jaren werden door de dames en heren studenten 100.000 kilo aardappelen verorberd, bracht de bakker 95.000 broden en werden ongeveer veertig koeien en 200 varkens geslacht om de honger van de jongelui te stillen. Dit laatste ontlokte een van de leiders van het internaat de opmerking: *'Het vegetarisme groeide hier nooit zo erg.'*

Nog jaren na 1968 werd er in Ede post bezorgd voor de CHLS. Velen hadden niet door dat de school naar de polder was verhuisd.

**Met dank aan de heren N. Postema, oud-leerling, en H. Verweij, oud-leerling en oud-directeur van de CHLS, voor hun vele waardevolle aanvullingen en opmerkingen. Dit telt temeer daar de auteur geen gebruik heeft kunnen maken van het schoolarchief uit de beschreven periode, daar dit vermoedelijk vanwege de verhuizing naar Dronten is zoekgeraakt.*

Bronnen:

Jubileumuitgave bij het 25-jarig bestaan van de Chr. Hogere Landbouwschool te Dronten, Kampen, 1982, de pagina's:

7,11,13,14,15,16,19,20,21,25,26,27,28,31,32,35,44,48,49,52,55,78.

Jaarboek CHLS te Ede, 1967/1968.

Edesche Courant d.d. 4-9-1957; 11-10-1967; 29-4-1960.

Inteam special, orgaan der CAH/STOAS Dronten, 1988, de pagina's 5,7.

Statuten USRA

¹ Gedenkboek van de USRA, 1958-1978.

² Lijst van afgestudeerden, 1-5.

EEN WAPENBOEK TOEGESCHREVEN AAN CARL VAN ARNHEM

Jaap Arnold

In het kader van 600 jaar Kernhem is uitgebreid gezocht naar portretten van bewoners en eigenaren.

De periode na 1650, nadat de heren van Wassenaer van Obdam Kernhem hadden verworven, vormt geen probleem.

Fragment uit kaart van de buurtschap Doesburg. Getekend door Nicolaes van Geelkercken in 1665

Op de tentoonstelling zijn oorspronkelijke portretten of kopieën uit de periode 1650 tot 1970 in overvloed aanwezig. Van de laat-middeleeuwse periode zijn wel de leenakten bewaard gebleven maar er zijn geen portretten van leenmannen gevonden. Het laten maken van een geschilderd portret was toen nog geen gangbaar gebruik. Wel zijn van de hertog en hertogin - Reinald IV c.q. Arnold van Egmond¹ en Maria van Gelre d'Harcourt² - die aan de basis stonden van de stichting van Kernhem als adellijk leengoed, afbeeldingen in miniatuur in getijdenboeken bewaard gebleven.

Blijft over de periode van 1495 tot 1651, de tijd van het geslacht Van Arnhem op

Kernhem. Zij waren gedurende vijf generaties op Kernhem. Over die periode hebben we slechts twee afbeeldingen kunnen vinden. Eén van Margaretha van Arnhem, de laatste vrouwe van Kernhem die in 1651 overleed. Dit portret dateert uit de periode 1645-1650 en bevindt zich in een privécollectie.

Het familieportret uit 1609 van Johanna van Arnhem en Elbert van Voorst en hun kinderen bevindt zich in een permanente expositie op kasteel De Cannenburgh te Vaassen. Johanna was de oudste dochter van Zeger van Arnhem en Anna Bentinck van 't Loo.

Elbert was de zoon van Catharina van Hönnepel uit eerste huwelijk. Catharina hertrouwde met Zeger van Arnhem na het overlijden van Anna Bentinck. Na negen dochters (acht bij Anna en één met Catharina) kreeg Zeger met Catharina een zoon Carel (vaak ook Carl of Karl genoemd), die hem opvolgde als heer van Kernhem.

Margaretha van Arnhem

Deze Carel heeft op Kernhem gewoond.

Hij was getrouwd met Agnes van Stepraedt die afkomstig was van Dordendael bij Nijmegen.

Ze kregen negen kinderen, waarvan er bij het overlijden van Agnes in 1586 nog vijf

¹ Morgan Library New York (MS87)

² Staatsbibliothek Berlin, Handschriftenabteilung, Ms. Germ. qu.42.

in leven waren. Van Carel hadden we tot nu toe geen portret.

De inventaris opgesteld door rentmeester Philips Willemsen in 1645¹, vermeldt geen schilderijen.

De inventaris is zeer gedetailleerd en betreft zowel het kasteel als het bouwhuis. Alles wordt heel precies beschreven, van sieraden tot bewapening en van ondergoed en nachtkleding tot het complete keukengerie. Het is nauwelijks voorstelbaar dat Willemsen de schilderijen overgeslagen zou hebben als ze er geweest waren.

Na de dood van admiraal Jacob van Wasenaer van Obdam (heer van Kernhem) in 1665 maakt zijn dochter Agnes een inven-

Recent werd echter door het veilinghuis Bassenge te Berlijn een wapenboek aangeboden als wapenboek afkomstig van of toebehorend aan Carel van Arnhem. Daar wordt gesuggereerd dat het om een Carel van Arnhem gaat uit de Noord-Franse universiteitsstad Douai. De wapenspreuk in het wapen op de openingspagina is echter gelijk aan die van de Veluwe Van Arnheems: *'Ut aquila sic alta petas'* (*Streef omhoog gelijk de adelaar*). Verder wordt vermeld dat er in het boek een inscriptie staat uit 1599, opgedragen aan Zegerus van Arnhem in Leiden.

Carel had een zoon Zeger die in 1599 21 jaar oud was.

taris op. Zij vermeldt twee schilderijen van Jonker Carel van Arnhem. Eén in de kelderkamer en één in of boven de witte kamer. (In de zaal vermeldt ze nog een kaart van Kernhem.) Deze schilderijen zijn ondanks intensief zoeken in binnen- en buitenlandse databases tot nu toe niet teruggevonden. Wellicht zijn ze verdwenen of vernietigd tijdens de Franse inval van 1672-1674.

Ook andere Gelderse jonkers hebben Douai aangedaan. Onder andere Otto van Wijhe, die daar een prachtig *album amicorum* creëerde. In de betreffende periode 1571-1599 waarin het wapenboek werd gebruikt is alleen een Carl van Arnhem op de Veluwe met de eerder genoemde wapenspreuk bekend.

¹ Hist. Centrum Overijssel, Archief Huis Almelo, inv. Kernhem 1645. (transcriptie door Henk Jochumsen).

Dan de data. De eerste inscriptie dateert volgens het veilinghuis van 1571. De leeftijd is volgens het portret achttien jaar. Carl van Arnhem is in 1551 geboren. Echter de openingspagina met formeel wapen en portret kunnen al eerder thuis voor de aanvang van de grand tour gemaakt zijn en toen van een leeftijd zijn voorzien. Hiermee is het dus zeer goed mogelijk dat dit wapenboek van Carl van Arnhem afkomstig is.

Eyn roey Adelaer in eyn wit velt (Een rode adelaar in een wit veld), afbeelding uit de Aantekeningen van Carel

24

Een andere mogelijkheid: Carl had een neef Paul van Arnhem (heer van Hulshorst en Nederhagen). Deze is geboren in 1553. Maar die heet geen Carl!, zult u zeggen.

Dat is de moeilijkheid bij het lezen van oud schrift. Als de hoofdletter *P* met veel complexe krullen wordt uitgevoerd kan hij best als een *C* gelezen worden. Daarnaast is in de compacte schrijffrants van het 16^e eeuwse schrift het verschil tussen *u* en *r* vaak nauwelijks te onderscheiden en moet uit de context opgemaakt worden wat er staat. Ook Paul had een zoon met de naam Zeger, maar deze werd pas in 1602 geboren. Zo lijkt de balans in het voordeel van Carel uit te vallen.

Blijft nog over dat de adelaar niet de goede kant uitkijkt terwijl dat bij Carel in zijn familie-aantekeningenboek¹ juist wel het geval is. Maar dit is niet ook voldoende om

¹ Gelders archief 0614-741

² Conrad Gietman, *Republiek van adel. Eer in de Oost-Nederlandse adels cultuur (1555-1702)*, 2^e druk, Westervoort (2011)

Carel als eigenaar en of auteur uit te sluiten.

Recent gaf de historicus Conrad Gietman² aan dat in wapenboeken en alba amicorum de wapens van dezelfde persoon vaak verschillend getekend worden. Men hield zich kennelijk niet zo strak aan de heraldische conventies.

Zo komen in het wapenboek van de St. Joosten broederschap³ twee Van Arnheems voor die net als Carel van Johan van Arnhem en Aleijt van Bommel afstammen. *Bij de een kijkt de adelaar naar links, bij de andere naar rechts.*

Het lijkt er op dat het wapenboek, dat door veilinghuis Bassenge voor € 3.500,- werd aangeboden en dat voor € 4.600,- naar de nieuwe anonieme eigenaar ging, van de Kernhemse Carel van Arnhem afkomstig zou kunnen zijn.

Hieronder volgt een afbeelding van wapen en portret op de openingspagina van het wapenboek.

Wapen en portret Carel van Arnhem

Het veilinghuis liet ook een aantal inscripties met wapen zien.

Om redenen van commercieel belang werden deze vaag weergegeven zodat de bijbehorende opdracht onleesbaar werd.

Van een wapen kon de tekst redelijk leesbaar gemaakt worden.

³ Gelders Archief, archief no. 2001 inventaris no. 2089, blad 91 en 113

*Het onderschrift luidt: Aan Carl van Arnhem edel van geslacht en deugden...
Domenicus Burmanis Douai Anno (15)72 13 April*

Bronnen

Behalve de in de noten genoemde archieven: Voor een **totaloverzicht familie Van Arnhem**: W. Wijnands van Resandt, de Nederlandsche Leeuw 1996, 1-37.
Mevrouw Janna Kloosterman te Amersfoort i/z Jacob van Wassenaer (broninformatie archief Twickel).

De klok van Kernhem – een aanvulling

Jan Kijlstra

In de Zandloper 2013 nummer 1 vertelt Nittert Postema over het verdwijnen en de terugkeer van de klok van Kernhem. Een boeiend verhaal, ook al omdat mede de geschiedenis van de Christelijke Hogere Landbouwschool, destijds in Ede gevestigd, beschreven wordt.

In een naschrift voegt Gerard Hendriks daaraan toe dat de klok vroeger niet, zoals tegenwoordig, in het huis hing, maar op het huis heeft gestaan. Eén van zijn zegslieden was Arie Beukhof, die in zijn jeugd in het voormalige koetshuis van Kernhem woonde. Bij de opening van de tentoonstelling in Kernhem, enige tijd geleden georganiseerd in het kader van de manifestatie ‘Kernhem 600’, kwam ik in gesprek met Gijs, een broer van Arie. Hij wist veel over het Kernhem uit zijn jeugd te vertellen. Zo veel, dat we een afspraak maakten, zodat we in een wat rustiger omgeving verder konden praten.

Tijdens dat vervolgggesprek vertelde Arie mij ook dat de klok vroeger óp het huis heeft gestaan. Hij herinnerde zich dat mevrouw De Ridder, echtgenote van de toenmalige hoofdbewoner van Kernhem, de gewoonte had om 's middags om drie uur de klok te luiden: *dan was het theetijd*. Een geliefde speelplek van Arie en zijn kornuiten was de zogeheten Vissenkom, een vijver. Die lag volgens zijn zeggen aan de westkant van de Kalverkampweg. En daar was de klok goed hoorbaar.

De klok op Kernhem is bij mijn weten pas geplaatst, toen Anna Maria Moens in Kernhem met

haar later zo befaamde kostschool begon (1801). Overigens met dezelfde functie als die welke Gerard Hendriks aangeeft: het luiden van de klok gaf het tijdstip voor gemeenschappelijk activiteit aan. Want als het eten opgediend ging worden, was het handig als iedereen wist dat men aan tafel moest gaan. Ook als men buiten het gebouw bezig was. (Het klokkentouw zal niet voor niets in de keuken van Kernhem hebben gehangen.)

Toen de mogelijke terugkeer van de klok besproken werd in de werkgroep ‘Kernhem 600’, was nog onduidelijk of de klok in, of op Kernhem had gehangen. Nu overduidelijk is dat hij vroeger inderdaad op het dak heeft gestaan, is er alle reden om het pleidooi van Gerard Hendriks te ondersteunen: *De klok zou inderdaad weer op het dak van Kernhem moeten terugkeren!* De suggestie om hem te luiden bij de jaarlijkse buurspraak (dat is de correcte naam voor een vergadering van geërfden in een buur- of boerschap) bergt het risico in zich dat dan het eeuwenoude gebruik van het luiden van de klok van de Oude Kerk, als oproeping ter buurspraak, in het gedrang kan komen. Daar ben ik, als geërfde en voormalig buurtrichter, geen voorstander van. Maar allebei luiden is natuurlijk prima!

BOUW BIOGRAFIE IN DE KAZERNES:

EEN INTRODUCTIE

Jobbe Wijnen

Eind 2012 besloot de gemeente Ede tot een opmerkelijk initiatief. Omdat zij het belang van de kazernes voor de Edese geschiedenis onderkent, gaf zij de auteur opdracht tot het uitvoeren van een *bouwbiografisch locatieonderzoek* in een groot aantal kazernegebouwen. Een uniek onderzoek dat op deze schaal nog nooit eerder in Nederland had plaatsgevonden. ‘Maar wat is bouwbiografie?’ zult u zich waarschijnlijk afvragen.

Bouwbiografie is een nieuwe tak van sport in de erfgoedstudie, die door de auteur deels in samenwerking met RAAP Archeologisch Adviesbureau is ontwikkeld.

26

Een impressie van het onderzoek in de Beeckmankazerne (foto Kim Harris, 2012).

De methode is nog experimenteel en onderzoekt *de materiële neerslag van gebruikers in gebouwen*. Bouwbiografie kijkt dus niet naar het gebouw zelf, maar naar de sporen van mensen, zoals zoekgeraakte of vergeten bezittingen, verstopte of achtergelaten documenten, verscheurde brieven, slijtage op deuren, inscripties op muren en nog veel meer. Belangrijk om daarbij te beseffen is dat het meestal niet

gaat om grote of kostbare objecten, maar om kleine zaken, details, snippers zelfs, waaruit soms een heel verhaal is af te leiden.

In de kern zou je de methode kunnen zien als een soort archeologie van het gebouw: op basis van een vraagstelling wordt een pand systematisch onderzocht op bouwbiografische sporen, die worden geïnventariseerd, verzameld en daarna geïnterpreteerd.

Uiteraard doet je dit soort onderzoek bij voorkeur in panden waar een bijzondere of belangrijke geschiedenis te verwachten is.

Resultaat van het onderzoek

Dat de kazernes van Ede bol staan van dat soort belangrijke of bijzondere geschiedenis, behoeft geen toelichting. En ook niet dat de kazernes met zijn grote, soms meer dan honderd jaar oude panden waarvoor niemand zich echt in persoon verantwoordelijk voelde, eveneens bol stonden van de kansen om er het verleden terug te vinden. Dit is precies wat het onderzoek ook heeft aangetoond.

Een groot gedeelte van de gebouwen is in december 2012 onderzocht, wat in totaal meer dan duizend geregistreerde vondsten heeft opgeleverd, en de telling is nog altijd niet helemaal rond.

U moet denken aan vondsten in alle categorieën vondsten die ik hierboven noemde: inscripties, persoonlijke brieven, foto's, maar ook de verwachte meer militaire vondsten als uniformstukken en stafkaarten.

In de rest van dit artikel, dat gezien moet worden als een inleiding op het onderwerp, wil ik enkele vondsten illustreren.

Inscripties

Spotprent van een officier, kantine Arthur Koolkazerne gebouw 13.

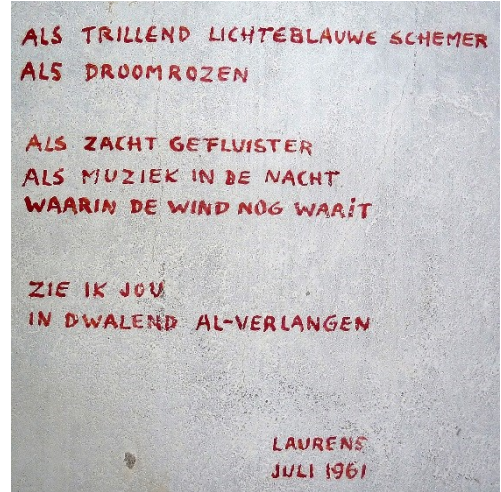
Of het nu gaat om grote of kleine gebouwen; om zolders, kelders of de toiletten, de kazernegebouwen zitten overvol met inscripties

die zijn achtergelaten door militairen. In totaal zijn in het onderzoek bijna tweehonderd inscripties geregistreerd.

Veruit de meeste inscripties stammen uit de Koude Oorlog. Dienstplichtigen werden een aantal keer per jaar opgeroepen in zogeheten 'lichtingen'. Ze waren trots op hun lichting en schreven het jaartal en lichtingsnummer overal op: bijvoorbeeld 77-3, of 62-4, of varianten als 66-2 *gaat langer mee*. Op de zolder van de Friso-kazerne kan men ze overal vinden. Soms is de tekst groot uitgemeten, soms stiekem in een hoekje geplaatst, want formeel was het natuurlijk verboden op de muren te schrijven. Her en der zijn ook persoonlijke namen te vinden. Hiermee was men een stuk terughoudender, vermoedelijk uit angst voor bestraffing.

Andere plaatsen riepen grotere creativiteit op bij de jongemannen. In de Beekman Kazerne werden soldaten opgesloten in cellen 'achter de wacht' als ze ongehoorzaam waren. De stalen deuren van het cel blok staan nog altijd vol met kleine stukjes 'poëzie', verlangens naar onbereikbaar liefjes, en soldatenhumor: *Nog 14 dagen streng* of *Ik wou dat ik de Vesuvius was*:

lekker op mijn rug in zon liggen roken; en Werken is het mooiste dat er is, ik kan er de hele dag naar kijken. Aan de inscripties lijkt af te lezen vanaf welk moment de cellen kennelijk min of meer in onbruik zijn geraakt, want het aantal inscripties uit de jaren '60 is aanzienlijk hoger dan dat uit de jaren '70 en '80.

Een gedicht uit 1961, kantine Arthur Koolkazerne gebouw 13

Andere plaatsen boden duidelijk nog uitgebreider ruimte voor vertier: onder de kantine van de A. Koolkazerne (gebouw 13), waagde iemand zich aan een spotprent van een van zijn meerderen (zie foto). Als een van de lezers weet wie dit zou kunnen voorstellen, of wie dit getekend heeft, stel ik het op prijs als u contact opneemt.

Weet u wat deze inscriptie 'St 131' betekent? (Mauritskazerne)

Natuurlijk zijn er ook teksten die duidelijk een functie hadden, bijvoorbeeld om aan te geven waar spullen moesten worden opgeslagen. Van sommige teksten weten we

ook niet wat ze betekenen. Hebt u een idee wat de tekst *ST 131* in de droogzolder van de Mauritskazerne betekent, ook dan hoop ik dat u mij een bericht stuurt.

Knopen uit de Tweede Wereldoorlog

Knoop van het Nederlands uniform van vóór 1940, Bergansius-kazerne

Zoals gezegd zijn er in de kazernes ook delen van uniform en uitrusting opgedoken. Twee van de wat oudere vondsten worden hier genoemd.

Tijdens het onderzoek in de Bergansius Kazerne werden knopen uit de Tweede Wereldoorlog of daarvoor aangetroffen.

Knoop van de Kriegsmarine, Bergansius-kazerne

Zo lag achter een verwarmingsbuis een uniformknoop van het Nederlandse uniform van vóór de meidagen 1940, met Nederlandse leeuw. Wat bijzonder hieraan was, is dat deze knoop gewoon voor het oprapen lag op de zoldervloer, alsof zij er nog maar net was verloren! Het was een

plekje waar de bezem sinds het verlies waarschijnlijk steeds net niet bij had gekund.

Bijzonder genoeg lag twee meter verderop nog een knoop. Deze was echter niet Nederlands, maar van een Duits uniform van de *Kriegsmarine*, een Duitse eenheid die vanaf 1941 in Ede was gelegerd.

Deze vondst is ook informatief mogelijk een historische aanwijzing, omdat tot nu werd aangenomen dat de *Kriegsmarine* alleen in de Johan Wilhelm Friso- en Maurits Kazernes gelegerd was, al kan één knoop natuurlijk geen aanleiding kan zijn voor grote conclusies.

Besluit

Het bespreken van deze vondsten doet het onderzoek maar ten dele recht, want zoals gezegd gaat het om meer dan duizend vondsten, die in de komende tijd nog verder uitgewerkt moeten worden. Daaronder zitten ook zaken als een persoonlijke brief uit 1957, een intrigerende stafkaart met handgeschreven toevoegingen en tientallen hele gewone zaken als ‘poortbriefjes’ uit de jaren ‘60 die een treffend beeld geven van het leven in de kazernes. Meer over deze en andere vondsten zal op den duur gepubliceerd worden. Tot die tijd kunt u voor meer informatie het beste de website van *De Veluwse Poort* in de gaten houden, waar tot de zomer elke maand een andere vondst zal worden uitgelicht in de nieuwsbrief.

Een deel van deze tekst verscheen eerder op de website van De Veluwse Poort. Voor de tekst over de Kriegsmarine is gebruikt gemaakt van het artikel van M. Laarman in Terugblik 40-45, 2-14, 2013.

Jobbe Wijnen (1977) is bouwbiograaf en werkt daarnaast als archeologisch specialist Tweede Wereldoorlog voor RAAP Archeologisch Adviesbureau. Meer informatie over bouwbiografie kunt u vinden op www.bouwbiografie.nl Meer informatie over het onderzoek in de kazernes wordt bekendgemaakt via de nieuwsbrief van de Veluwse Poort www.veluwsepoort.nu.

Nog even over ‘Rondom Buitenzorg’

Jan Kijlstra

Het Gemeentearchief van Ede geeft met enige regelmaat leuke boekjes over de geschiedenis van Ede uit. In het boekje *Rondom Buitenzorg* van de heer Anne Hummelen zijn helaas wat schoonheidsfoutjes gesloten. (Het boekje is al weer even geleden verschenen - 2011 - en inmiddels uitverkocht.)

Anne Hummelen en zijn boek

Een paar opmerkingen, voor zover de tekst op Ede-Zuid betrekking heeft. Want daar heb ik mijn jeugd doorgebracht.

Op pagina 9 is sprake van de Scholen met de Bijbel, scholen met een Gereformeerde signatuur. Zo'n school stond ook in Ede-Zuid. Ik heb er zelf opgezet, hoewel wij Nederlands-Hervormd waren en er in Ede-Zuid ook een Hervormde School was: de Koepelschool. Daar zaten veel kinderen uit het boerenland op, en die school stond dan ook bekend als de Boerenklompen-school.

Maar mijn familie van moeders kant (de Van Snippenbergs) waren middenstanders, en de middenstanders in Ede-Zuid (zeg maar: van de Parkweg) stuurden hun kinderen naar de School met den Bijbel. Die lag ook nog eens veel dichterbij dan

de Koepelschool, aan de Verlengde Maanderweg.

De heer Hummelen zat op de gereformeerde school aan de Telefoonweg. Die school was niet zozeer, zoals hij schrijft, opgericht door de heer Cavaljé. Deze schonk de grond en stelde geld voor de stichting beschikbaar.

De stichting van de school (4-klassig, annex een onderwijzerswoning) is door een daarvoor opgerichte vereniging ter hand genomen, onder leiding van een andere toonaangevende Edenaar, de heer J. Tulp. Ook import, net als Cavaljé, en ook gereformeerd. Dat was in Ede nog geen sterk aangehangen richting. Maar er kwamen in die tijd veel nieuwe inwoners van buiten Ede. Voldoende voor een eigen Gereformeerde ‘zuil’, met kerk, en scholen

De heer Hummelen schrijft dat ze in de klas een liedje zongen: ‘School A – School B – School Muldersweg’. En in een kader lezen we: ‘School Muldersweg, *met als hoofd meester Mulder*, is nu de Oranje Nassau-school aan de Anton Mauvestraat (toentertijd de Mulderschool).’

Daar gaat de heer Hummelen een beetje de fout in. Die school had geen eigen naam, maar heette: ‘School met den Bijbel’. En hij stond oorspronkelijk aan de Muldersweg (net als een paar onderwijzerswoningen; die staan er nog).

De naam Muldersweg is ontleend aan een bewoner van Maanen, die daar een huis bezat.

Er was dan ook geen ‘bovenmeester’ met de naam Mulder. De school is begonnen in 1921 in het van de AKU gehuurde Parkhotel aan de Oranjelaan in het Maanderpark. Het eerste hoofd was meester Hoek. De school heette dan ook wel ‘de school van meester Hoek’. Of ook, toen hij nog in het Parkhotel gevestigd was, de ‘Christelijke

School Maanderpark'. En, na de nieuwbouw op de nieuwe locatie, de 'school aan de Muldersweg'.

Meester Hoed 'stond aan de school' tot 1947, en werd opgevolgd door meester Streutker. 'Mijn' bovenmeester, ik ben van 1944. De straat waar de school aan stond, heette toen ook niet meer de Muldersweg, maar Anton Mauvestraat. Maar 'de volksmond' sprak nog heel lang van

'de school aan de Muldersweg'. Oude benamingen hebben vaak een lang leven. De nieuwe naam 'Anton Mauvestraat' was een gevolg van de bombardementen op Ede d.d. 17 september 1944. De 1e en vooral de 2e Park-dwarsstraat werden hevig getroffen, zo hevig dat daar nog maar één straat van overbleef, en die werd na reconstructie en nieuwbouw de Willem Witsenlaan genoemd, naar een schilder die in Ede had gewerkt. Toen werd ook de Muldersweg naar een Edese schilder genoemd, Anton Mauve.

En als gevolg daarvan zijn later aangelegde wegen ook naar schilders vernoemd: Tooroplaan, Wandscheerstraat, Verheulstraat, Bosboomlaan, etc. Zo kreeg Ede een echte 'Schilderswijk'. Eigenlijk wel een interessant onderzoeksobject...

Tot zover de Gereformeerde School in Ede-Zuid, die nog (als C.N.S.-school) voortleeft in de Oranje-Nassauschool.

Nog een tweede opmerking: op pagina 42 van 'Rondom Buitenzorg' staat in een kaartje dat de naam *HORA* een afkorting is van Herstellingsoord voor Rijksambtenaren. Dat is niet correct, het was het *Herstellingsoord voor Rustbehoevende Ambtenaren*.

(Het heeft mij altijd verbaasd dat er ambtenaren waren die naast hun normale werk ook rust behoefden. Zo veel, dat er speciaal daarvoor een herstellingsoord werd gebouwd. Grapje..., maar dat snapt u wel.)

HORA, foto Gem. Archief GA19407

Om het cirkeltje rond te maken: de vader van de heer Hummelen was onderwijzer, hij gaf les in natuurkunde ('fysica'), kennis der natuur, en algebra en meetkunde. Ik heb vier lang les van hem gehad, op de 2e Christelijke Mulo aan de Bitterstraat. 't Was een wat driftig baasje, en hij had de wind eronder in de klas. Maar dat was vanzelfsprekend, in die tijd. Zijn favoriete strafmaatregel was het laten uitrekenen van kwadraten. Compleet uitgewerkt en in te leveren op papier. 'Honderd kwadraten!!', hij zei het met enige regelmaat, ook tegen tegen mij. Gelukkig rekende hij ze niet na, het strafwerk maken duurde daardoor wel wat korter.

Bron:

Betreffende de School met de Bijbel: 'Oranje-Nassau – 75 jaar met vlag en wimpel'.

Het Verhaal van Ede krijgt eigen plek op de geschiedenisite mijngelderland.nl

De canon van Ede oftewel Het Verhaal van Ede is nu ook te vinden tussen de andere canons uit Gelderland op www.mijngelderland.nl.

Nadat in 2006 de Nationale canon van de commissie van Oostrom gepresenteerd werd zijn er overal eigen (lokale) canons samengesteld. Een canon is een samenhangend geheel van personen, teksten, kunstwerken, voorwerpen, verschijnselen en processen die laten zien hoe een bepaalde regio of gebied zich heeft ontwikkeld.

De verhalen zijn geordend op thema's zoals geloof, oorlog, zorg, volkscultuur, kunst en cultuur en landschap. De website is voor iedereen die geïnteresseerd is in geschiedenis. Omdat docenten een belangrijke rol spelen bij het overdragen van streek- of omgevingsgeschiedenis is er speciaal voor hen een aparte pagina met tips voor leuke lessen.

HISTORISCH MUSEUM

Ben Hilgers, directeur

Tot **half juni** exposeren we nog onze ***Pareltjes uit de museumcollectie***. Op deze tentoonstelling tonen we een aantal voorwerpen uit de eigen collectie van het museum. De keuze van de voorwerpen is gemaakt door de medewerkers van het museum. Daarnaast is er een selectie gemaakt

van voorwerpen die via www.collectiegelderland.nl zijn bekeken door bezoekers van die site.

Vanaf **21 juni** (t/m 19 jan. 2014) de tentoonstelling ***100.000 uur Archeologie, Verzamelen op de Veluwe***. Te zien is de collectie van amateurarcheoloog en verzamelaar **Ed Zuurdeeg**.

Die omvat honderden stenen pijlpuntjes en scherven, maar ook oud aardewerk, klok-bekers en bijlen, grote maalstenen, Romeinse munten en middeleeuwse wijnflessen. Deze collectie is bijeengebracht tijdens 60 jaar intensief verzamelen. De verzameling vormt een uniek archeologisch document, dat het verhaal vertelt van duizenden jaren bewoning op en rondom de Veluwe.

Zo is het begonnen!

Ed Zuurdeeg begon al jong met zoeken, verzamelen, ordenen, documenteren en registreren. In de buurt van Ede speurde en groef hij jarenlang naar alles wat hem boeide. Dit resulteerde in een omvangrijke collectie met bijzondere stukken, zoals het oudste aardewerk van boven de Rijn.

Hij werkte er vier tot vijf dagen per week aan, zo'n vijftien uur binnen, twintig uur buiten.

De 'collectie Zuurdeeg' is in 2010 aangekocht door het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden en wordt nu in bruikleen in Ede tentoongesteld.

COLOFON

Vereniging Oud Ede

De vereniging stelt zich ten doel volgens artikel 3.1 van de statuten:

'Het onderzoek van archieven en gedrukte bescheiden naar alles wat betrekking heeft op het ontstaan en de geschiedenis van de dorpen (kerken en buurten) van het ambt en van de gemeente Ede en het verzamelen en bewaren van alles wat van belang kan worden geacht voor en betrekking heeft op de geschiedenis van Ede.'

Postadres:	Postbus 8293, 6710 AG EDE
Telefoon:	Secretaris 06 34867627
E-mail:	voe@verenigingoudede.nl
Website:	www.verenigingoudede.nl
Bank:	ING: 353.42.68.

Dagelijks bestuur

Simon van de Pol (voorzitter), Gerard Hendriks (secretaris) en Henk Borkhuis (penningmeester).

Leden

32

De vereniging heeft ruim 900 leden. Nieuwe leden kunnen zich aanmelden bij de secretaris. Beëindiging van het lidmaatschap uitsluitend schriftelijk per brief of e-mail vóór 1 november. De contributie bedraagt in 2013 € 15,00

Erelid van de vereniging is mevrouw B.T. Groen.

Giften en schenkingen

Deze zijn fiscaal aftrekbaar omdat de Vereniging een erkende Algemeen Nut Beogende Instelling is. En omdat de VOE een culturele instelling is geldt een extra aftrek van 25%! Dit geldt overigens ook voor de contributie!

De Zandloper

Is een uitgave van de Vereniging Oud Ede en verschijnt viermaal per jaar.

De redactie van De Zandloper bestaat uit Hans Post (eindredacteur), Hans van Bemmelen, Frans van Oort, Kees van Lohuizen en Dick Kranen (opmaak).

De redactie van De Zandloper is te bereiken op het e-mailadres van de eindredacteur: hanspost@worldmail.nl

Nieuwe artikelen die verband houden met de geschiedenis van Ede zijn welkom.

De redactie behoudt zich echter het recht voor een artikel te weigeren.

Overname van artikelen mag uitsluitend na schriftelijke toestemming van het bestuur van de Vereniging Oud Ede.

Wilt u adverteren in De Zandloper dan gelieve u contact op te nemen met het bestuur van de Vereniging.

Productie van De Zandloper: Drukkerij Verloop, Alblasterdam

ISSN 1384-7090